РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Емилия Александрова Друмева – професор

в Юридическия факултет

на Пловдивския Университет „Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен **'доктор'**

в област на висше образование : 3. Социални, стопански и правни науки
професионално направление : 3.6.Право
научна специалност/докторска програма : Теория на държавата и правото. Политически и правни учения

Автор на рецензирания дисертационен труд: *РАДОСЛАВА ДИМИТРОВА ЯНКУЛОВА*, редовен докторант към секция „Публичноправни науки” на Института за държавата и правото към Българската Академия на науките.
Тема: КОНСТИТУЦИОНЕН ПРОЦЕС.
Научен ръководител: проф. д-р Емилия Александрова Друмева.

1. Със заповед на Директора на Института за държавата и правото (№ РД-09-95 от 27.11.2013 г.) съм определена за член на научното жури в процедурата за защита на дисертационен труд на тема „КОНСТИТУЦИОНЕН ПРОЦЕС ” за придобиване на образователната и научна степен ‘ДОКТОР’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6.

Представеният от докторантката Радослава Димитрова Янкулова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника на ИДП. Докторантката е приложила и екземпляри от свои статии в юридически списания, научни сборници и доклади от научни конференции.

2. Актуалност и предмет на темата. Дисертационният труд е самостоятелно научно изследване на процедурите по разглеждане на делата пред Конституционния съд, т.е. темата на дисертацията е *същинският конституционен процес* като съвкупност от правила и практики, прилагани при

разглеждането и решаването на правни спорове по спазването на Конституцията, осъществявано от създадена за това институция. Институционализираният пазител на Конституцията в съвременната българска държава е Конституционният съд - особен съд и едновременно с това висш държавен орган, който черпи правомощията си пряко от самата Конституция. Основните задачи на такъв Конституционен съд са: да установява авторитетно съдържанието на конституционните норми тогава, когато е налице спор, респ. неяснота; да конкретизира конституционното право, да го интерпретира и да допринася за неговото усъвършенстване; да прави стандартите на конституционното право непосредствено действащо, в т.ч. и съдебно защитимо право . Контролът за спазването на Конституцията се осъществява чрез правомощията на такъв Конституционен съд. Тяхното осъществяване формира пространството на *конституционното правосъдие*. То, от своя страна, се нуждае от свой конституционен процес като превърната форма на материалното конституционно право и гаранция за справедливо решаване на споровете. На такъв конституционен процес се полага място в правната система рядом с „процесите“ в другите клонове на правото, защото правомощията на Конституционния съд могат да разгърнат своя потенциал само при действието на работещи правила и процедури, способстващи за разясняването и точното прилагане на Конституцията. Поради това научното изследване на конституционния процес с цел осмисляне на действащите правила в условията на динамичното развитие на съвременния конституционализъм е *тематика с постоянна актуалност*. Нейното разработване има за цел постигане на по-високо ниво на развитост на конституционния процес. Темата и нейната разработка в дисертационния труд се вписват в усилията на теорията и практиката към постигане на значимите цели на конституционното правосъдие и с това представлява за цялото конституционно пространство тема и задача с висока научно-приложна значимост.

Всичко това обяснява навременния характер на рецензираното изследване, особено за демокрациите в Централна и Източна Европа – след промените в 90-години на миналия век конституционният контрол има своята институционализация в лицето на работещ Конституционен съд. Той функционира в условията на сложен преход, в опасна близост до политическата

сфера, което нерядко поставя конституционното правосъдие на изпитание. Признанието и уважението към ефективния контрол за конституционност се затвърждават при наличието на стабилна опора в ясни, логични и непротиворечиви процесуални правила, по които Конституционният съд осъществява възложените му от Конституцията правомощия. В началото на 90-те години Конституционният съд бе новост, но след повече от 20 години практика този съд се е утвърдил с прилагане на процесуални правила, по които протича разглеждането и решаването на правните спорове пред него. Днес, в променени условия конституционният процес заслужава и изисква преосмисляне и усъвършенстване (напр. въвеждането на индивидуалната конституционна жалба), за да може конституционното правосъдие да отговаря на повишените очаквания на обществото. Разработката в рецензирания труд се вписва по най-добър начин в този иновативен процес.

Предметът на дисертационния труд е впечатляващо широк. Обяснението и оправданието за това намирам в обстоятелството, че конституционният процес като самостоятелна обособеност и развитие е още млад в сравнение с другите процеси като самостоятелни „подклонове“ в правото и „се бори“ за признание и позиции. Предмет на дисертацията е да бъдат очертани ясно параметрите на съществуващата позитивноправна уредба (Конституция, закон и правилник), да бъдат откроени водещи линии ; едновременно с това се констатират недовършени конструкции, както и празнини в уредбата, които съобразно с водещите линии и принципи следва да бъдат комплектувани и запълнени. Заслужава отчитане, че дисертационният труд при разработването на основните въпроси включва проучване/преглед на работещи конструкции от конституционния процес на европейски държави с развито конституционно правосъдие като източник на идеи и модели за възможно адаптирано вграждане на част от тях de lege ferenda в българския конституционен процес . Точно широката рамка „Конституционен процес“ на предмета на рецензирания дисертационен труд прави възможно и обозримо очертаването на едрите водещи линии в процеса, съобразно които могат да бъдат усъвършенствани детайлите и запълвани празнините; самото ниво на развитост на действащия конституционен процес се нуждае и подсказва изследване с широта на предмета, за повече видимост и яснота в общата картина на процесуалните правила в конституционното правосъдие.

Разработването обаче на тема с такъв широк предмет несъмнено представлява за автора повишена трудност, тъй като предпоставя широк обхват на анализ и синтез, и едновременно с това – проучване в дълбочина. Дисертантката Янкулова успешно се е справила с широтата на предмета, като разработките в труда й покриват общите параметри на действащата позитивноправна уредба на конституционния процес, със засилено внимание върху определящите правни фигури, с откроряване на удачните решения, но и с внимание към конкретни слабости и празноти в нормативната уредба. Изводът е, че самостоятелното научно изследване на Р.Янкулова върху конституционния процес в България на фона на сравнение с процесуалноправни модели от Европа е с висока степен на иновативност, съчетавайки теория, анализ на нормативната уредба, на съдебната практика и извеждане на заключения и предложения; представлява принос в българската правна наука и практика.

За постигане задачите на изследването са използвани научни методи – *нормативния* (анализ на съществуващата правна уредба, набелязване на проблемни места, предлагане и синтез на възможни пътища за развитие), *историческия* и *формалнологическия.* Особено успешно е прилагането на *сравнителноправния* метод, което добавя към разработката високо познавателно качество; а то е необходимо, като се има предвид, че въвеждането и развитието на конституционното правосъдие в България и неговия конституционен процес се извършва чрез рецепция от работещи правни модели в други страни, с адаптация, но и с оригинални конструкции и съчетаване. В дисертационния труд резултатът от прилаганите методи е успешен; дисертантът умело съчетава тези методи и постига главната задача на научното изследване с широта на изложението и обоснованост на изводите. Отделните правни конструкции са разработени многостранно и в дълбочина : търси се генезисът на идеята, намерила реализация в конкретната фигура; изследвани са стенографските дневници на VII- Велико Народно събрание, дало живот на Конституцията; проследява се рецепцията на модели от други правни системи и адаптирането им към българските условия и традиции; изследвани са концепциите и идеите, залегнали в съчинения на българската правна теория далеч преди институционализацията на контрола за конституционност в България; проучена е по-новата българска правна теория, както и практиката на Конституционния съд. Така в дисертационния труд действащите правни конструкции на конституционния процес в съвременна България придобиват ясни очертания - от тяхното възникване (идеи, източници, рецепция) през възприемането и прилагането, което по същество включва тяхното тълкуване и развитие. Обосновано и с необходимата мярка трудът съдържа и идеи за усъвършенстване на правната уредба по изследвания предмет.

3. Структурата на дисертацията при посочената широкообхватна специфика на предмета на изследване придобива самостоятелно значение; предназначението й е да организира съдържанието на изследването в цялостна логическа конструкция. Това е направено успешно - изложението следва логиката на структурата. Разработката е концентрирана в обособени блокове от

въпроси, маркиращи и открояващи главните артерии на конституционния процес, със задълбочаване по тези от тях, които са проблемни. Подборът на юриспруденцията е относим към темата; конституционната практика е изследвана задълбочено. Проучена е богата научна литература от български и чуждестранни автори, относима към предмета на изследването; цитирането на мнения и аргументи е направено добросъвестно и коректно.

Дисертацията започва със съдържателен увод. Изложението е организирано в шест глави, всяка с тематично название, има и заключение; общият обем е 235 страници. Приложена е подробна библиографска справка на използваните научни изследвания; цитиранията са под линия, в 309 бележки. Дисертацията съдържа на много места позоваване на стенографските дневници на VII-то Велико Народно събрание, което представлява изследване на емпиричен материал с оригинална стойност и свидетелства за задълбочените интереси на автора в теорията и практиката. Дисертантът работи с богат научен апарат и ясни основни работни понятия , което прави разбираемо и приложимо изложението, вкл. върху практиката на чуждестранни органи за конституционен контрол.

В структурата на дисертацията «ЗАКЛЮЧЕНИЕ»-то като самостоятелно обособена част заслужава особено внимание. В тази заключителна част изследването съдържа в синтезиран вид две съставки : изводи и предложения de lege ferenda. Съдържанието на двете съставки свидетелства за „висока технология“, изградена от дисертанта и високо ниво на приложения научен синтез, което добавя към подробното и задълбочено изложение още качество и приложност в практиката.

4. Изложението започва **(Глава първа)** с характеристиката на правните източници на конституционния процес и неговите принципи, което е логически обосновано и представлява в известен смисъл встъпление към теоретичния център на научното изследване. Източниците са Конституцията, Законът за Конституционния съд, Правилникът за организацията и дейността на Конституционния съд (ПОДКС), както и практиката на този съд. Анализът върху спецификата на ПОДКС има приносен характер. С приносен характер е и анализът на практиката на КС като източник на конституционния процес –

дисертантът добросъвестно и с вещина излага застъпваните в правната теория становища и подчертава спецификата на конституционния процес – по-слаба степен и строгост на регламентацията, вкл. правни фигури, заимствани от другите процеси; интересно е сравнението с фигурата „обыкновение“ от конституционния процес в Русия. Относно правните принципи на конституционния процес дисертантът показва много добро познаване постиженията на българската правна теория и аргументирано поставя акцент върху принципните особености на конституционния процес.

Следващите **глави втора – шеста** са поели тежестта на научното изследване. Авторът я разпределя равномерно, което не изключва на места по-силни акценти и по-обширно изложение, продиктувано от добросъвестния стремеж да бъдат обхванати множество хипотези. Изложението в Глава втора – „Сезиране на Конституционния съд“ налага впечатлението за обхватност и задълбоченост на разработката. Сезирането е изследвано не като встъпление към същинските фази на канституционния процес, а като преюдициален въпрос от решаващо значение. Този подход в дисертацията свидетелства за широк поглед и задълбочено разбиране, като се има предвид, че точно в сезирането са корените на проблемите на конституционното правосъдие в България. Изследването започва с обща характеристика на сезиращите субекти, която не пропуска критика към някои изостанали от конституционната динамика разпоредби в ПОДКС. По-нататък изследването се концентрира върху отделните субекти по чл. 150 от Конституцията. Особено интересна е разработката на сезирането от ВКС, респ. ВАС и направеният извод, че когато сезира по чл. 150, ал.1 от Конституцията (пленум или колегия) съответният върховен съд не правораздава, а упражнява властническо правомощие. Изводът е базиран на внимателно проучена практика на КС, в която се появяват и неотговорени въпроси, на които в дисертацията се предлага отговор. Обширно е изследвано сезирането от страна на ВКС, респ. ВАС и в рамките на протичащ съдебен спор пред конкретен съдебен състав (чл. 150, ал.2 от Конституцията). Разработката обосновано стига до своя логичен извод – дисертантката аргументирано споделя становището, застъпвано в правната теория за назрялата потребност от разширяване кръга на съдилищата, които могат да сезират КС.

При изследването на сезирането от другите субекти – част от народните представители, президента и др. дисертантката показва задълбочено познаване на съвременния български конституционализъм с акцент върху проблемни положения с предложения за тяхното преодоляване. Особен интерес представлява разработката относно сезирането на КС след „пресни“ парламентарни или президентски избори. Авторът добре познава и излага с разбиране логиката на самия КС за това, че когато изборното законодателство поставя допълнителни изисквания пред активирането на контрола, упражняван от КС, те не стават част от конституционния процес; достъпът до съда съгласно Конституцията, не бива да се препятства от законови ограничения (визират се конструкции на действащия Изборен кодекс).

В тази глава изследването включва сравнителноправен преглед на сезиращите субекти в 4 страни с развит контрол за конституционност – Австрия, Германия, Испания и Франция; изложението свидетелства за правна култура и ерудиция, има висока познавателна стойност и обогатява с доводи изследването на конституционния процес в България. Нещо повече, този сравнителноправен преглед представлява и стъпка към най-интересната част от дисертационния труд – относно възможността за пряко сезиране на КС от граждани и с това – към въпроса за въвеждането на института на индивидуалната конституционна жалба и в България. Разработката на този въпрос в дисертационния труд несъмнено представлява принос в науката, насочен към подпомагане и подготовка за значими решения в практиката. Дисертантката добросъвестно и подробно очертава главните линии на протичащата от години полемика; анализира в исторически план причините за сдържаната позиция на Конституцията; излага и прави обобщение на въпросите, които очакват отговор от правните среди и от обществото и аргументирано се присъединява към разбирането (вече широко споделяно в обществото) за доказаната потребност от нещо повече в защитата на конституционно прогласените права на гражданите, т.е. за назрялата потребност от въвеждането на иконституционната жалба от гражданите като действащ правен институт. В дисертацията се излагат съображения относно основни положения и параметри на формата, в който конституционната жалба може да бъде въведена в България. Заслужава отбелязване, че дисертантката

се въздържа от навлизане в пространството на политическите решения, а запазва изследването изключително в научната сфера, което несъмнено заслужава положителна оценка. Самото изложение и доводите съдържат познание и убедителност, с което изследването относно прекия достъп на гражданите до КС представлява цялостен принос с високо научно и практическо значение. Разработката е подплатена с подробно изложение относно работещи модели на конституционна жалба в Европа, което несъмнено засилва аргументацията и добавя съществен принос от познавателен характер.

Глава трета съдържа обстоен анализ на *искането* – ключът, с който сезиращият субект отваря вратата към конституционния процес (с.110). Анализът започва с експонирането на общите реквизити и продължава със съсредоточаване върху специфичните изисквания към искането (допустимост) до КС при упражняване на отделните правомощия на този съд, с акцент върху очертаните проблеми. Насочването към проблемите е прецизно и свидетелства за добро познаване на конституционното право, за да се навлезе в дълбочина на проблемните хипотези – оспорване на закони за изменяне на Конституцията, законодателните празнини като предмет на искане пред КС (подплатено със сравнителноправен преглед), споровете за компетентност, оспорване законността на избори, задължителното тълкуване на Конституцията. Специално внимание е отделено на фигурата „оттегляне на искането“ в различни хипотези според сезиращия субект и според фазата на конституционния процес, в което се прави оттеглянето. Отделни аспекти на проблемите са разглеждани в българската конституционноправна теория, но принос на дисертантката е, че е успяла да систематизира различните възгледи по въпроса, да експонира проблемите, да ги разположи на сравнителноправен фон от Европа, да проектира върху тази основа практиката на КС и да формулира конкретни препоръки.

Глава четвърта е посветена на заседанията на КС. И тук анализът относно българския КС е проектиран върху сравнителноправен преглед. Базирано върху внимателно проучване на нормативната уредба и практиката на КС дисертантът обосновано насочва към преосмисляне на основни реквизити на заседанията (обръщане на действащото правило - заседанията да открити, а по решение на съда – закрити; видовете доказателства).

Глава пета анализира фазата по допустимост. Особено положително качество на изследването добавя анализът на чл. 21, ал.5 ЗКС – допускането на ново искане по същия предмет. Въпросът е зареден с напрежение и практическа трудност поради пестеливата законова уредба, от една страна и поради особената значимост за конституционното правосъдие, от друга. Дисертантката прави обстоен преглед и анализ на практиката на КС, от който обосновано произтича изводът за недостатъчна изясненост на смисъла, вложен от законодателя в тази важна законова уредба. Изследването е с висока научна стойност.

В ***Глава шеста*** предмет на изследване е втората фаза на конституционния процес – фазата, в която правният спор се резглежда по същество. И тук авторът точно откроява проблемните хипотези и конструкции, анализира ги и аргументирано прави изводи. В център на научния интерес са процесуалните правила и решението на съда, с което фазата по съществото на спора приключва. Дисертантката добросъвестно и прегледно излага и обобщава застъпваните в теорията становища, анализира практиката на КС, подплатява анализа с примери от работещи европейски модели и аргументирано насочва научните доводи и заключения към законодателя с очакване за повече правна уредба и възможности при влизане на решенията на КС в сила. Заслужава отбелязване, че в тази глава на финала изследването е включило и еволютивното развитие в практиката на българския КС, което е още едно свидетелство за пълнотата и задълбочеността на научното изследване в рецензирания труд.

5. Към дисертационния труд могат да бъдат направени някои бележки, които обаче не намаляват положителната оценка и приносния характер на вемалка част от разработките.

6. Посочените публикации са по теми, свързани с темата на дисертацията. В тях няма съавторство. Несъмнено имат научно и приложно значение.

7. Авторефератът е направен според изискванията на действащите нормативни актове и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията. Написан е стегнато и подредено ; има самостоятелна стойност като синтез на основните положения на дисертацията.

8. Правя извода, че дисертационният труд съдържа редица научни и научно-приложни постижения. Разработките са херектеризират с многостранност, сравнителноправни аспекти и научна добросъвестност. Пълнотата и широката рамка, в която проблемите са изследвани, несъмнено представлява принос в конституционноправната наука и благоприятна познавателна среда за усъвършенстване на правната уредба.

Изследването съдържа редица приносни моменти за конституционната теория и практика, които са убедително аргументирани, основани са на изводите и са прегледно представени в самостоятелен раздел на изследването. По-съществени от тях са самостоятелният и критичен анализ на субектите, имащи право по действащото право да сезират КС, цялостната разработка на въпроса за потребността от въвеждане на индивидуалната конституционна жалба в подходящ формат, детайлното изследване на проблемните области при допускатего на искания до КС и др. Съдържащите се в заключението към дисертационния труд изводи и предложенията de lege ferenda, направени от дисертантката, представляват принос в науката с висока приложност в практиката. Като цяло представеното изследване съдържа качества, надвишаващи изискванията за дисертационен труд и показва, че дисертантката притежава задълбочени теоретични знания в материята относно конституционното правосъдие и неговия процес, както и способност за самостоятелни научни изследвания.

Дисертационният труд се отличава с много добър конституционноправен език ; написан е стегнато и с ерудиция; научните разработки свидетелстват за задълбочени знания, научно и правно мислене и способност у автора да анализира изследвания предмет и да синтезира изводи и препоръки.с вникване и анализ на научните проблеми.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Дисертационният труд *съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват и на специфичните изисквания на Института за държавата и правото, приети във връзка с Правилника на Българската академия на науките по прилагане на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че дисертантът *Радослава Димитрова Янкулова* притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6., научна специалност „Конституционно право“ и доказва качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване. Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от дисертационния труд, автореферата, постигнатите резултати и приноси, и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен* ‘ДОКТОР’ на *Радослава Димитрова Янкулова* в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6 Право, научна специалност „Конституционно право ” .

09. 01. 2014 г. Изготвил рецензията:

Проф. д-р Емилия Друмева